

A SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÁSI SZOLGÁLTATÁSOK FEJLŐDÉSÉNEK EGYES PROBLÉMÁI

SZEPESVÁRY TAMÁS

Az elmúlt évtizedekben kialakult és egyre bonyolultabbá váló szakirodalmi szolgáltatások alapvető feladatai

- a dokumentumokról nyújtott tájékoztatás,
- a dokumentumokban található ismeretekről, adatokról (információkról) nyújtott tájékoztatás,
- a dokumentumok szolgáltatása eredeti-, másolat-, vagy fordítás formájában.

A dokumentációs tevékenység hazai elméleti szakírói (1, 2, 3, 4) a hatvanas években a szakirodalmi szolgáltatások funkcióinak specifikációjánál – igen helyesen – kiemelték a folyamatos és eseti tájékoztatás feladatait, s e feladatokhoz rendelték a kialakított tájékoztatási kiadványokat.

Igy például a felhasználó ismereteinek naprakész szinten tartását egy tudományág újdonságairól, újabb irodalmáról a kurrens bibliográfiai jegyzékek típusai, vagy a referáló folyóiratok segítik elő, míg egyedi kutatási-fejlesztési problémáikhoz a retrospektív irodalomkutatások adnak támogatást.

A tájékoztatás folyamatos vagy eseti formái szinte első rendezési elvként kategorizálták a szakirodalmi szolgáltatások típusait. E rendszerezést az 1. táblázat mutatja be.

Az utolsó két évtizedben elsősorban a tudományos és műszaki területen kialakult felhasználói információs igények és szükségletek – megőrizve és továbbfejlesztve a folyamatos és eseti tájékoztatás elvét és gyakorlatát – tovább bővítették a tájékoztatási szolgáltatások feladatait és funkcióit. E fejlődést általában 1) a felhasználók, a felhasználói kategóriák differenciálódása, azaz az információs igények árnyaltabb megfogalmazása; 2) a felhasználó információ-szükségletét kielégítő, ehhez igazodó, egyre differenciálódó szakirodalmi információs rendszer-típusok növekedése; 3) e rendszerekben létrehozott újabb tájékoztatási kiadványok és szolgáltatások jellemzik.

A fejlődési trendet a 2. táblázat kíséri bemutatni. Talán érzékelhető, hogy az egyes periódusok magukba foglalják és tovább gondozzák az előző korszakokban kialakított könyvtári és dokumentációs információs rendszereket, amelyek éppen a tájékoztatási célok és funkciók szerint differenciálódnak, de e célok összessége egyszersmind a felhasználói igények összességét kívánják kielégíteni. Ugyancsak jól érzékelhető az is, hogy az egyes korokban létrehozott elsődleges szakirodalmi dokumentumok, tájékoztatási kiadványok és szolgáltatások tovább élnek a következő periódusban, legfeljebb az arányok és hangsúlyok módosulnak az egyes primér (például a levél jellegű) dokumentumok vagy szolgáltatások (annotált jegyzékek stb.) esetében. Az esetek többségében azonban inkább

a komplexitás elve érvényesül, mint a szűkítés. Ez azzal jár, hogy a jelen tájékoztatási tevékenységének folyamatosan az elsődleges és másodlagos dokumentumtípusok bővülő körével kell számolnia.

A következőkben röviden ismertetni kívánjuk a fejlődés egyes további jellemzőit a szolgáltatások szempontjából.

A. A 60–70-es években megoldódott a bibliográfiai adatok, referátumok (szövegek, adatok) feldolgozása, tárolása, kurrens és retrospektív szolgáltatása a számítógéppel kezelt adattárak, illetve számítógéppel támogatott szakirodalmi információs rendszerek segítségével. Gyakran felvetődik az a kérdés, hogy a számítógépes rendszerek nem tudnak többet, mint a nyomtatott szolgáltatások, bibliográfiai jegyzékek, listák.

Lényegi különbség a hagyományos módon és a számítógéppel előállított jegyzékek, bibliográfiák, referáló szolgáltatások között – hacsak nem formájukban – alig található: mindkét típus valamely szempontok szerint rendszerezett, valamely tájékoztatási szükséglet kielégítését szolgálja. Mégis érzékelhetők bizonyos eltérések – ha nem is a végproduktum formáját illetően – az előállítás folyamatában. Egy-egy számítógépes rendszer – példaként említhetjük a Chemical Abstracts Service (CAS) által feldolgozott információbázist – eléri a 450 000 bibliográfiai tételt/év; s ezek kezelése már manuálisan alig képzelhető el. Az információbázisban történő információkeresés variálhatósága, az egyes indextípusok kompatibilitása, az adatbázisokban kezelt részrendszerek adatbázisaiban, sőt a különböző típusú és orientáltságú információs rendszerekben való keresés lehetősége teszi a formában azonos tájékoztatási produktumokat mégis más „jellegű” listává, bibliográfiává; a multi-, vagy interdiszciplináris információs rendszerek információbázisából előállított produktumot felhasználóra (problémára) orientált szolgáltatássá. Ugyanakkor megegyezően hangsúlyozzuk: a 80-as években is „együtt élnek” a helyi információs szervek által készített irodalomkutatások, jegyzékek stb. a nagy információs rendszerek tájékoztatási szolgáltatásaival.

B. Az analitikus-szintetikus dokumentációs tanulmányok, szolgáltatások iránti információs igény növekedése.

Különösen a vezetők, irányítók és a kormányzati szervek szintjén, valamint a kutatás-fejlesztés területén is egyre növekedik a felhasználói igény az eredeti dokumentumok és más források tartalmát összegezõ szemle tanulmányok, szemle folyóirat jellegű szolgáltatások iránt.

Ezt az igényt fogalmazták meg a hazai szakirodalmi információs rendszer fejlesztésével kapcsolatos elképzelések (5) amikor a számítógépes szakirodalmi szolgáltatások fejlesztése mellett a döntéselőkészítő, prognosztizáló világszinttanulmányok stb. előállítását és fejlesztését szorgalmazták. A szemle jellegű folyóiratcikkek, tanulmányok növekvő fontosságát jelzi, hogy az Institute for Scientific Information (ISI, USA) rendszere az Index to scientific reviews (A tudományos szemlék mutatója) regisztrálja a világon megjelenő ilyen jellegű irodalmat. A Szovjetunió tudományos és műszaki információs rendszerének tökéletesítésére vonatkozó határozatok is figyelmet fordítanak a szakirodalmi szemlék minőségének és hatékonyságának fokozására (6).

1. táblázat

A dokumentációs tartalmi feltárás műfajai és az azokból készíthető kiadványok, szolgáltatások

Tartalmi feltáró műfajok (módszerek)	Tájékoztató kiadványok		Tájékoztatói szolgáltatások	
	eseti	folyamatos	eseti	folyamatos
Bibliográfiai adat	-szakbibliográfia -retrospektív bibliográfia -kötetkatalógus stb.	-kurrens bibliográfia -jegyzékek (új beszerzések, fordítások stb. jegyzékei)	-irodalomkutatás -számítógépes retrospektív keresés	-kartonszolgáltatás -témafigyelés -számítógépes SDI
Annotáció	-annotált bibliográfia -annotált kötetkatalógus	-annotált kurrens bibliográfia -annotált jegyzék	-annotált irodalomkutatás	-annotált kartonszolgáltatás -témafigyelés
Indexelés	-indexkötet -indexmű	-gyorsindex-sorozat -indexfolyóirat		
Referátum	-referátumgyűjtemény	-referáló folyóirat	-referátumos irodalomkutatás	-referátumos kartonszolgáltatás -témafigyelés referátummal
jeladó tájékoztató stb.				-számítógépes referátumszolgáltatás, SDI
Tömörítvény	-témadokumentációs kiadvány -tömörítvény-gyűjtemény	-tömörítvényeket közlő folyóirat		-szabadlapos tömörítvényszolgáltatás
Szemle	-szemle-, elemző tanulmány, prognózis, világszint-összeállítás, döntéshozó tanulmány	-szemle-folyóirat	-eseti igényre készített szemletanulmány	

2. táblázat

A szakirodalmi tájékoztatási szolgáltatások fejlődése

Korszak	Kialakult tájékoztatási, információs rendszerek	Felhasználók	Prímér dokumentumok és tájékoztatási szolgáltatások
XIX. sz. – 1960	– tudományágakra, szakterületekre (ágazatokra) orientált rendszerek; – dokumentumtípusra orientált rendszerek	egyéni tudósok, kutatók, oktatók, felső-, közép-szintű gyakorlati szakemberek, felhasználók, egyéni olvasók	könyvek, folyóiratok, disszertációk, jelentések, szabványok, szabadalmi leírások, egyéb szakirodalmi dokumentumok (kézirat, levél stb.), bibliográfiák, jegyzékek, referáló folyóiratok, témadokumentáció, irodalomkutatás stb.
1960–1970	– regionális és szakterületi nemzeti és nemzetközi információs rendszerek; – multidiszciplináris és interdiszciplináris rendszerek	a nemzeti (országos) és nemzetközi információs együttműködés szervei (könyvtárak, dokumentációs közponiok, adatbázisok stb.) és azok felhasználói	az ún. non-book dokumentumok, témafigyelés, SDI-szolgáltatások, retrospektív szolgáltatások, permutált indexek, mágnesszalagos és on-line keresés, másolatszolgáltatás stb.
1970–1980	– problémára (funkcióra) orientált rendszerek; – irányítási információs rendszerek	állami irányítók, kormányzati szervek, nagyvállalatok, trösztök vezetői, a társadalom- és term. tudományi és alkalmazott területek kutatói team-jei stb.	state of art report, döntéshozó tanulmányok, prognózisok, szemle tanulmányok, szemle folyóiratok, kritikai összeállítások, faktografikus információk stb.

A 60-as években kialakult módszertani elvek szerint a szakirodalmi szemlék összeállításának egyik fő szempontja az, hogy az elemzésnek objektívnek, az eredeti dokumentumok tartalmát visszatükrözőnek kell lennie. A szemle készítője elfogadja az elsődleges források szerzőinek állításait és értékeléseit; feladata az elsődleges irodalom fontosabb információinak, adatainak csoportosítása, egybe szerkesztése – egy általa kialakított szerkezet – például elmélet, módszer, technika, alkalmazás, gyakorlat stb.– szerint.

Napjainkban egyre inkább – megőrizve és továbbfejlesztve a dokumentációs szolgáltatások objektivitásának elvét – elsősorban a problémára (funkcióra) orientált információs rendszerektől és szolgáltatásoktól kéri számon a kritikai elemzést, kritikus értékelést.

Világos, hogy a dokumentáció kritikai funkciói nem alapvetően a jeladó jellegű szolgáltatásoknál, a referálásnál, indexelésnél stb. jelentkeznek, hanem a szintéziseknél, s ezek közül is az újabb típusoknál – a döntéselőkészítő, világszint összehasonlító, prognosztizáló feladatokat kielégítő információs szolgáltatásoknál – nevezetesen a kritikai szemletanulmányoknál, fejlődési áttekintéseknél, faktografikus adatösszeállításoknál (7, 8).

Módszertani szempontból a kritikai szemletanulmány (critical reviews) típusok ugyanúgy az eredeti irodalom elemzésén alapulnak, mint a korábbi típusok. Az elemzés azonban kiterjed az adatok, ismeretek, kísérleti eredmények, alkalmazások stb. megbízhatóságának vizsgálatára, amelyet a más forrásokkal való összehasonlítás során nyert a tanulmány készítője. A kritikai összehasonlítás eredményei alapján levonható következtetések, javaslatok és ajánlások fontos részei e szemléknek.

A döntéselőkészítő és prognosztizáló szintézisek, tanulmányok már nem kizárólag szakirodalmi források alapján készülnek. E típusok általában kollektív munka eredményei: munkacsoportok, szakértők, bizottságok közös alkotásai. E kollektívában azonban részt vesznek az információs szakemberek, bibliográfusok, irodalomelemző szakemberek is. Szerepük tulajdonképpen kettős: egyfelől a tanulmány kiindulásához a helyzetképet, a „state of art report”-ot ők készítik a nemzetközi szakirodalom alapján, másfelől a többi bizottság eredményeit, véleményeit, adatait stb. szintetizálják s végső tanulmányba fogalmazzák. Ez a tudományos munkával felérő, alkotó jellegű feladat természetesen az információs szakemberekkel, könyvtárosokkal szemben is magasabb követelményeket támaszt. A szakirodalmi dokumentáció e magasszintű produktumai a felhasználó részére 1) szakkönyvtárak, irodalomkutatás, adatgyűjtemény, referenz mű; 2) „szöveggönyv”, áttekintés a probléma helyzetéről, fejlődési irányairól; 3) kiindulópont a további munkájához, – inspiráló, kreatív mű.

C. A tudományági-, szakterületi-, dokumentumtípusra, illetve problémára orientált nemzeti vagy nemzetközi tájékoztatási rendszerek létrehozásánál törekedni kell, hogy az egymásra épülő tájékoztatási szolgáltatások „egyszerű” típusaitól (jegyzék, kötetkatalógus stb.) a „bonyolult” típusokig (témadokumentáció, kritikai szemle stb.) egységes, integrált szolgáltatási rendszert hozzanak létre. Ennek oka eléggé nyilvánvaló: egyetlen, kizárólagos szolgáltatással, még ha olyan jó minőségű és korszerű is – például egy referáló szolgáltatással – az összes felmerülő felhasználói igényt kielégíteni nem lehet. Egy

szakterületi bibliográfiai számbavétel más jellegű, módszerű, technikai előállítású szolgáltatást kíván, mint egy témadokumentációs kiadvány. Egy-egy szakirodalmi információs rendszer kialakításánál ezért figyelni kell az egyes szolgáltatástípusok funkcióit kiegészítő fokozatokra.

Az egymásra épülő szolgáltatási fokozatok illusztrálására példának bemutatjuk a VINITI rendszerét.

A VINITI információs bázisa kb. 1 millió bibliográfiai adatot tartalmaz évente. Adatbázisából a következő szolgáltatási típusokat alakították ki:

- jeladó (permutált) indexsorozatok (Signal'naja Informacija Index);
- informatív jellegű referáló folyóirat sorozatok (Referativnűj Zsurnal gyűjteményes, önálló és részkötetei a hozzátartozó kumulált indexekkel);
- tömörítéseket tartalmazó sorozatok (Ekszpessz Informacija);
- szemletanulmányok, műszaki fejlődési áttekintések (Itogi Nauki i Tehniki);
- bibliográfiai kartonszolgálat, témafigyelés;
- reprográfiai szolgálat.

A fokozatosság és az egymásra épülés azonban nemcsak egy-egy nagyobb tájékoztatási rendszerrel (VINITI, CAS, INSPEC stb.) kapcsolatos követelmény, hanem a kialakult különböző típusú és rendeltetésű nemzeti és nemzetközi információs rendszerek közötti követelmény is. Ez egyelőre esetenként csak a bibliográfiai, indexelő és a referáló szolgáltatásoknál valósul meg, mivel ezek outputjai további információs – végső soron felhasználói – rendszerek inputjaivá válnak.

A 2. táblázatban bemutatott fejlődési tendencia nemcsak a bővülő információs igényeket, gyarapodó felhasználói kategóriákat és a kialakult információs rendszereket és szolgáltatásokat kívánja érzékeltetni, hanem ezek szükségszerű kapcsolatait s kívánatos együttműködését is.

Idehaza egyelőre nem beszélhetünk olyan kialakult, integrált szakirodalmi szolgáltatási rendszerről (9, 10, 11), amelyben valamennyi felhasználói kategória hozzájuthatna a számára szükséges összes és differenciált szakirodalmi szolgáltatáshoz.

A fejlődési trendek elemzése azonban hozzájárulhat a hazai szolgáltatási rendszer továbbfejlesztéséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

1. POLZOVICS Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. OMKDK. 1962. 450 p.
2. LÁZÁR Péter: A korszerű szakirodalmi dokumentáció. Bp. Felsőokt. Jegyzetellátó, 1962. 190 p. (Mérnöki Továbbképző Intézet 4046.)
3. SZENTMIHÁLYI János: Szakirodalmi tájékoztatás. Dokumentáció. (Egyetemi jegyzet). Bp. Tankönyvkiadó, 1974. 100 p.
4. VINCE Pálné: Szakirodalmi forrásismeret a természettudományok és a technika területén. Bp. OMKDK. 1974. 80 p.
5. SÁRDY Péter: A szakirodalmi szolgáltatások koordinált fejlesztése. Munkaanyag. Bp. Kézirat. 1978. 20 p.

6. ZDOROV, I. G. – GRECSIHIN, A. A.: Oszobennosztí podgotovki informacionnüh obzorov. = Naucsno-Tehnicoszkaja Informacija. Szer.1. 1977. 9.sz. 1–10.p.
7. FÖLDI TAMÁS: Az analitikus-szintetikus szemletanulmányok. = Bibliográfiai tanulmányok. Bp. OSzK. 1978. 151–172. p.
8. In to the information age. Chicago, ALA. 1978. 134 p.
9. KOVÁTS Zoltán: A tudományos-műszaki tájékoztatás országos rendszere. Szervezeti vázlat és az alrendszerek munkamegosztása. = Könyvtári Figyelő. 24.évf. 1978. 1.sz. 19–31. p.
10. ZSIDAI József: Gondolatok az Országos Szakmai Információs Rendszer tervezésének időszakában. = Könyvtári Figyelő. 24.évf. 1978. 2.sz. 138–148. p.
11. DÚZS János: Az Országos Szakmai Információs Rendszer kidolgozásának első szakaszáról. = Könyvtári Figyelő. 24.évf. 1978. 3.sz. 221–227. p.

NAPHOSSZAT A KÉPERNYŐ ELŐTT ülni – a könyvtárosnak is megárt. A Deutsche Bibliothek (Frankfurt/Main) üzemi tanácsa kivívta az igazgatóságtól, hogy 1) az adatfeldolgozó berendezés termináljának, illetve a mikrofilmolvasónak a képernyőjénél dolgozó könyvtárosok munkahelyét, eszközeit a korszerű munkaegészségügyi követelményeknek megfelelően alakítsák ki, 2) küldjék az illetőket évente szemészeti (s a most folyó kísérletek alapján esetleg idegorvosi) vizsgálatra, 3) naponta legföljebb 3–4 óráig foglalkoztassák őket ilyen munkahelyen, egyfolytában pedig csak 1,5–2 óráig.

(Buch und Bibliothek, 1979. 10.no.)

A BIBLIOBUSZ kiegészítő szolgáltatásai egy amerikai körzetben: vérnyomás- és vércukormérés (a körzeti ápolónő közreműködésével), bőrápolási és növényápolási tanácsadás, filmvetítés, bábjáték stb.

(Library Journal, 1979. nov. 15.)

SÍPOT KAPNAK a nőolvasók a kölcsönzőpultnál a Wisconsin Egyetem könyvtárában, hogy szükség esetén vészjelet adhassanak. A könyvtár azután vezette be ezt a biztonsági intézkedést, hogy egy hallgatónőre, aki a késő esti órákban a szabadpolcok labirintusában könyveket keresgélt, kisbaltával támadt rá egy férfi. Némelyik könyvtáros is magával viszi a sípot, ha a polcok közé indul.

(American Libraries, 1979. szept.)